

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
BEYŞEHİR ALİ AKKANAT
MESLEK YÜKSEKOKULU

Beyşehir Selçuklu 1. Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Kongresi

27 - 29 Ekim 2023
Beyşehir

YÜZYÜZE ve ONLINE

Özetlerin gönderilebileceği son gün: 22 Ekim 2023

Kongre Oturumları: 27 - 29 Ekim 2023

Tam Metinlerin Gönderilebileceği Son Gün: 29 Ekim 2023

Özet Kitanının Yayınlanması : 27 Ekim 2023

Tam Metin Kitabının Yayınlanması: 30 Ekim 2023

selcuklukongresi@gmail.com

www.selcuklukongresi.org

ISBN : 978-625-6830-43-1
Academy Global Publishing House

**SELÇUK ÜNİVERSİTESİ BEYŞEHİR ALİ AKKANAT MESLEK YÜKSEKOKULU
ACADEMY GLOBAL CONFERENCES & JOURNALS**

BEYSEHIR SELCUKLU
1ST INTERNATIONAL CONFERENCE ON HUMANITY AND SOCIAL SCIENCES
OCTOBER 27 - 29, 2023
BEYSEHIR

CONFERENCE BOOK

ISBN: 978-625-6830-43-1

*All rights of this book belong to Academy Global Publishing House
Without permission can't be duplicate or copied.
Academy Global-2022 ©*

*Selçuk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından
23702016 numaralı proje ile desteklenmiştir.*

CUMHURİYET DÖNEMİNDE LÂİKLİK VE LÂİKLİK UYGULAMALARI İLE BUNLARIN SEKÜLERİZMLE İLİŞKİSİ

Prof. Dr. İsmail AKBAL

Selçuk Üniversitesi, ismail.akbal@selcuk.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4703-2766

Öğr. Gör. Talip Kursuncu

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, kursuncut@nevsehir.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6529-7277

ÖZET

Laiklik, üzerine birçok akademik çalışma yapılmış, hala yapılan ve tarihsel süreç içerisinde güncelliğini koruyarak tartışılmalı bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada ortaya konulan çalışmalar genelleme yapılacak olursa kendilerine laik diyen laiklik destekleyicileri ile laiklik karşıtları olarak çalışma yapan iki ayrı grup tarafından yapılmaktadır. Konuya tarafsız olarak yaklaşım gösteren çalışmalar bulunmakla birlikte sınırlı sayıdadır. Yine laiklikle ilgili Cumhuriyet dönemi uygulamaları ve bu uygulamaların sekülerizmle olan ilişkisinin ortaya konulması literatüre zenginlik katacaktır. Bu noktada laiklik ve sekülerizm arasındaki farklarda önem arz etmektedir. Laikliğin en geniş ve bilinen tanımı din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması, dine ve devlete ait olanların birbirinden ayrıştırılmasıdır. Bu tanım aynı zamanda eşitlik ilkesi gereği devletin vatandaşlarına karşı tutumlarında vatandaşların hangi dinden, hangi mezhepten olursa olsun eşit yaklaşması anlamını taşımaktadır. Sekülerizm ise din ve bireylerin yaşamlarının tamamen birbirinden ayrılmasıdır. Başka bir ifade ile laiklik “din devlete karışmasın” ve aynı zamanda “devlet vatandaşlarının dinine karışmasın” ifadeleri ile özetlenirken sekülerizm “din insanların hayatına karışmasın” ifadesi ile özetlenebilmektedir. Bu ifadelerden yola çıkarak diyebiliriz ki: Her seküler, laiktir ama her laik, seküler değildir.

Türk tarihinde laikliğe benzer uygulamalar ve yaşam tarzı modelleri her dönemde bulunmaktadır. Ancak ilkesel olarak ve sistemli bir şekilde devlet yönetiminde laikliğin yer bulması ve laikliğin toplumsal yapıya benimsetilerek içerisine sindirilmesi Cumhuriyet döneminde olmuştur. Bu noktada Devletin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün zihnindeki toplumsal yapı ve devlet modelinin temelinde laiklik ilkesinin bulunmaktadır. Bu durumun sebebi Mustafa Kemal Atatürk tarafından her dine ve her dinden vatandaşa eşit mesafeli olunmasının çağdaş ve modern bir devlet ile toplum olmanın gereği olarak görülmesidir. Bu doğrultuda gerçekleştirdiği devrimlerin laikliğin temellendirilmesi noktasındaki önemi ortadadır. Başka bir ifade ile Cumhuriyet dönemi devrimlerinin birçoğunun temelinde laiklik ilkesi yer almaktadır. Yani modern ve laik bir toplum oluşturma amacı beraberinde temelinde laiklik bulunan inkılapları getirmiştir.

Çalışmanın temel konusu devrimlerin sekülerizmle olan ilişkisinin değerlendirilmesidir. Sonuç olarak laiklik ile sekülerizm ayrımı tam yapılamamış, dinin devletten tamamen ayrılmasının, vatandaşlara din ve vicdan hürriyetinin sağlanmasının ötesinde vatandaşların yaşamlarına müdahale imkânı veren birtakım yeniliklerde kendisine yer bulmuştur. Vatandaşların yaşamına yapılan müdahale ise laikliğin toplumsal hayata aşılması amacını içerse de sekülerizmi temsil edecek birer hal almıştır. Yine laikliğin bir gereği olarak din

işlerinin devlet işlerinden ayrılması gerekirken; din, devletten tamamen ayrılmamış, Diyanet İşleri Başkanlığı vasıtasıyla devlet hiyerarşisinde yer alan bir olgu olarak kalmıştır. Bu durum Türkiye Cumhuriyeti'ne özgü bir laikliği ortaya çıkarmıştır.

Anahtar Kelimeler: Lâiklik, Sekülerizm, Din, İnkılaplar, Modernleşme.

LAICITY AND LAICYCLE APPLICATIONS IN THE REPUBLIC PERIOD AND THE RELATIONSHIP OF THESE WITH SECULARISM

Laicism, many academic studies have been conducted on it, and it still appears as a subject that has been discussed and remains up to date in the historical process. The works put forward at this point are carried out by two separate groups working as laic supporters and laicism who call them laic if generalization is to be done. There are studies that show a neutral approach to the subject, but there are limited numbers. Again, the Republican-related practices related to laicism and the revealing relationship of these practices with secularism will add wealth to the literature. At this point, it is important in the differences between laicism and secularism. The broadest and known definition of laicism is the separation of religion and state affairs, and the separation of religion and state-owned ones. This definition also means that, according to the principle of equality, citizens approach equally in their attitudes towards the citizens of the state from what religion and denomination. Secularism is the complete separation of religion and the lives of individuals. In another statement, laicism can be summarized with the expression "directness to the state" and also "do not interfere with the religion of state citizens", secularism can be summarized with the expression "do not interfere with the life of religion. Based on these statements, we can say: Every secular is laic, but not every laic, secular.

Practices similar to laicism and lifestyle models exist in every period in Turkish history. However, it was in the Republican period that laicism was found in state administration in a principally and systemically and secularism was absorbed into the social structure. At this point, the social structure in the mind of the founder of the State, Gazi Mustafa Kemal Atatürk, and the principle of laicism are at the basis of the state model. The reason for this situation is that Mustafa Kemal Atatürk is seen as the need to be a society with a contemporary and modern state, being equally distant to every religion and citizen from all religions. The importance of the revolutions he carried out in this direction is at the point of basing laicism. Another statement is the principle of secularism, which is at the heart of many of the Republican revolution. In other words, the purpose of creating a modern and laic society brought with it the inclusions with laicism.

The main subject of the study is the evaluation of the relationship of revolutions with secularism. As a result, the distinction between laicism and secularism has not been fully established, it has found room for a number of innovations that allow religion to intervene in the lives of citizens beyond the complete separation of religion and the respect of religion and conscience. Although the intervention in the life of citizens drinks the purpose of instilling laicism into social life, it has become one to represent secularism. Again, as a requirement of laicism, religious affairs should be separated from state affairs; religion has not completely

left the state and remains a phenomenon in the state hierarchy through the Presidency of Religious Affairs. This situation has revealed a secularism specific to the Republic of Turkey.

Keywords: Laicism, Secularism, Religion, Incubations, Modernization.

GİRİŞ

Laiklik konusu Türkiye özelinde yıllarca tartışılmış, halen tartışılmaya devam edilen bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu hali ile laiklikle ilgili birçok akademik çalışma ortaya konulmuştur. Ancak bir genelleme ile söylenebilir ki ortaya konulan çalışmalar ve eserler laiklik destekleyicileri ve laiklik karşıtları şeklinde iki ayrı kutup tarafından kaleme alınmaktadır. Konuya tarafsız bir görüşle yaklaşan eser sayısı sınırlı sayıdadır, bu durum ise literatürde Cumhuriyet tarihi ve laiklik noktasında birtakım eklemeler yapılması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır.

Laiklik en geniş ve kısa tanımıyla din ile devlet işlerinin, din ve devlete ait olanların ayrılması anlamını taşımaktadır. Bu geniş tanım aynı zamanda devletin bireylere karşı hangi dinden, hangi mezhepten olursa olsun eşit olmasının ifadesidir. Başka bir deyişle eşitlik ilkesi laikliğin temel taşı olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk tarihi içerisinde laiklik benzeri uygulamalar ve yaşam tarzı her dönemde mevcut olmuştur. Ancak laikliğin ilkesel olarak ve sistemli bir şekilde devlet yönetimine ve toplumsal yapıya sindirilmesi ve benimsetilmesi Cumhuriyet dönemine rastlamaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün zihnindeki toplumsal yapı ve devlet modelinin temelinde laiklik ilkesi yatmaktadır. Bu hali ile yapılan birçok devrim ve yenilik, laikliğin temellendirilmesi açısından önem arz etmektedir. Dolayısıyla çalışmada öncelikle laikliğin ne olduğu anlatılmaya çalışılacak, laikliğin tarihsel gelişimi ile Türkiye Cumhuriyeti'ne değin ve Cumhuriyet dönemindeki gelişim evreleri ele alınacaktır. Daha sonra ise laiklik ile Cumhuriyet devrimleri arasındaki ilişki ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün laiklik konusundaki düşünceleri aktarılmaya çalışılacaktır. Son nokta da ise laikliğin hukuksal anlamı noktasında Cumhuriyet dönemi uygulamalar karşılaştırılacak ve laikliğe yönelik ortaya konulan girişimlerin sekülerizmle¹⁸⁸ ilişkili olup olmadığı sorusuna cevap aranacaktır.

1. Laiklik Nedir, Ne Değildir?

Laiklik kelimesi, aslı Antik Yunanca (Grekçe) olan ve halka ait olan anlamına gelen “laikos” kelimesinden ve yine din adamı olmayan kitle, otoriteye tabi halk anlamına gelen “laos” kelimesinden türemiştir (Fırlıklı, 1997:583; Ercan, 2011:36). Fransızca da “laic” veya “laïque” olarak kendini bulan bu sözcük Türkçe'ye Fransızca'dan geçmiştir (Turan vd, 2008:273).

Laik kavramının kullanılması Türkiye açısından yakın zamanlara dayanmaktadır. Bunun sebebi İslamiyet'te dinsel bir sınıftan yani ruhban sınıfının olmamasıdır. Ancak meşrutiyet döneminde laiklik kelimesinin karşılığı olarak Ziya Gökalp din dışı anlamında olan “lâ dini”

¹⁸⁸ Sekülerizm Türk Dil Kurumu Sözlüğünde “Dünyacılık” olarak tanımlanmaktadır (TDK Sözlüğü, 2019:2060). Laiklik ile sekülerizm arasındaki fark şu şekildedir: “En genel tanımı ile laiklik, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması iken, sekülerizm din ile yaşamın birbirinden ayrılmasıdır. Yani laiklikte “din devlete karışması” denirken sekülerizmde “din hayatıma karışması” demektir. Her seküler, laiktir ama her laik, seküler değildir.” (Çalışkan, 2016).

terimini, Ahmet İzzet Paşa ise ruhbanla alakalı olmayan anlamında “lâ ruhbanî” terimini kullanmıştır. Yine belirtmekte fayda var ki, laiklik toplumsal hayat içerisinde uygulama alanı olan bir ilkedir. Her toplumun kendine özgü yapısı ve şartlarının olması laikliğin genel ve tek bir tarifinin olmasının önüne geçmekte ve farklı anlaşılmasına sebep olmaktadır (Dinç, 2008:1-2). Laikliğin hukuki anlamda Türkiye’deki terminolojik karşılığı ise Türk Dil Kurumu sözlüğünde “*devlet ile din işlerinin ayrılığı, devletin, din ve vicdan özgürlüğünün gerçekleşmesi bakımından yansız olması*” şeklinde tanımlamıştır (TDK Sözlüğü, 2019:1572). Bu tanımlamaya uygun bir laiklik anlayışının Türkiye’de var olup olmadığının tartışması çalışmanın ilerleyen kısımlarında ele alınacaktır. Ancak bilinmelidir ki laiklik kavramının ortaya çıkışı tarafsızlık üzerine olmamıştır. Laikliğin ortaya çıkışı Hristiyanlık ve Eski Roma dönemlerinde başlayan ve uzunca bir müddet süregelen savaflara, mücadelelere dayanmaktadır.

Din, eski çağlardan itibaren insana, topluma ve devlete etkisini hissettirmiş bir olgudur. Laikliğin bir prensip olarak ortaya çıkışı açısından özellikle Hristiyanlık önemlidir. Hristiyanlığı Roma’da yaymak için gelen Hristiyan tebaanın Jül Sezar’dan itibaren Roma imparatorlarına ait olan tanrı imparator anlayışına karşı çıkmaları, Roma İmparatorluğu tarafından baskıya maruz kalmalarına neden olmuştur. Bu baskı Hristiyan tebaanın örgütlü bir biçimde bir araya gelmesi ve kilise kurumunu oluşturması neticesini doğurmuştur. Zamanla Hristiyanların sayısının artması kilisenin siyasi bir güç olarak ortaya çıkmasına ve kendisini yeryüzünün ilahi hükümlerini temsil eden kurum olarak görmesine sebep olmuştur (Fıglalı, 1997:582-583). Kilise kurumunun etkisiyle Hristiyanlık Orta çağ sonlarına kadar Avrupa’da söz sahibi olmuştur. Papalık krallara hükmetmiş, diğer din adamları Hristiyanlık kurallarına göre insanların yaşamlarını yönlendirmiştir. Zamanla değişen ve gelişen ticari ilişkiler, kentlerin zenginleşmesi, burjuvazinin ortaya çıkışı, Hristiyan olmakla birlikte farklı mezhepte olanların sayısının artışı gibi etkiler Hristiyan dininin dönemsel şartlar doğrultusunda gözden geçirilmesi sonucunu doğurmuştur (Temel Britannica, 1993:193-194). Bu süreçte meydana gelen Rönesans ve Reform hareketleri Hristiyan dininin gözden geçirilmesinin en somut örnekleridir. Öyle ki laikliğin gelişim evrelerinin en önemlilerini Rönesans ve Reform hareketleri oluşturmaktadır. Rönesans, getirdiği yeniliklerle fikir alanı üzerindeki dinin etkilerini ve baskılarını yok etmiş, Martin Luther öncülüğünde ortaya çıkan reform hareketi ise yeni bir mezhep olan Protestanlığı doğurmuş, kilisenin elindeki gücün alınmasına sebep olmuştur. Bu iki evre laikliğin ortaya çıkması noktasında önem arz etmektedir (Ercan, 2011:36). Laikliğin devlet ve toplum nezdinde kendini kabul ettirmeye başlaması ise 1789 Fransız Devrimi ile olmuştur (Temel Britannica, 1993:194). Devletler tarafından laikliğin zamanla kabul görmesi onun hukuki ve siyasi yönüne vurgu yapmayı gerekli kılmıştır. Hukuki ve siyasi yönleriyle laiklik, otoritenin, yani iktidarın ve hukukun kaynağı olarak ilahi bir güç tanımamak, devlet otoritesini ve hukuk prensiplerini dinin etkisinden ve dini öğelerden uzak tutmaktır (Atalar 2008:30).

Özetle laiklik olgusu Hristiyan dininin bulunduğu Avrupa topraklarında ortaya çıkmıştır. Laik devlet veya laik iktidar, Hristiyanlığın güçlü örgütlenmesi olan kilise karşısında başlatılan ve uzunca bir süre devam eden mücadelenin eseridir. İlk hali ile bakıldığında laikliğin temelinde din karşıtlığı bulunmakla beraber, zamanla dinler karşısında tarafsızlığı ifade eden; din, inanç ve ibadet özgürlüğünü güvence altına alan bir ilke olmuştur (Mertcan, 2008:305). Bu evrensel

bir laiklik tanımı olan ve içerisinde eşitlik prensibini fazlasıyla barındıran ve hatta eşitliği temsil eden hukuki laikliği ifade etmektedir. (Türköne, 1994:4). Ancak bireylerin ve bazı toplumsal grupların laiklik algısı, laikliğin ilk hali olan din karşıtlığını ifade etmektedir. Laikliğin bugün dahi ve hatta uzunca bir dönem tartışılan bir olgu olarak karşımıza çıkması ve çıkacak olması herkes tarafından tarafsız ve eşitlik üzerine bir ilke olarak algılanamamasındandır.

2. Türk Tarihinde Laikliğin Gelişim Süreci

Türk siyasi tarihinde ve yaşamında din ile devlet ilişkileri Avrupa'da yaşanandan daha farklı bir yol takip etmiştir. Bu ifadeden yola çıkarak, İslam'ın kabulünden önceki Türk yaşamında ve Türk devletlerinde bugünkü anlamıyla olmasa da siyasal ve sosyal yaşantıda laik bir anlayış kabul görmüştür. Nitekim İslam dini kabul edilmeden önce var olan Türk Devlet geleneği, devlet işleri ile din işlerini genellikle ayrı tutma eğilimindedir. Bahsi geçen dönemde Doğu Türkistan ve Batı Türkistan'da yer alan Türk Devletleri, içerisinde dönemine göre son derece din hürriyetinin yaşandığı devletlerdir. Yine bu Türk Devletleri'nin hâkimiyetindeki topraklarda farklı din ve inanç sistemine mensup insanlar birlikte ve barış içerisinde yaşamıştır. İslam dininin kabul edilmesinin ardından ise Selçuklu Devleti ve Osmanlı Devleti dönemlerinde laikliğe temel teşkil edecek düşünce sistemi ve laikliği içerisinde barındıran bazı tarihsel olaylara, belirtilere rastlanmıştır. Ancak laikliğin gerçek anlamıyla sistemsel olarak ortaya çıkışı Cumhuriyet Türkiye döneminde (Atalar, 2008:31). Bu hali ile Osmanlı döneminden başlanarak laikliğin nasıl sistemleştiğine bakmakta fayda vardır.

2.1.1. Osmanlı Dönemi

Osmanlı İmparatorluğu içerisinde 18. yüzyılda yenileşme hareketleri toplumsal yaşayış ve devlet düzeninin işleyişine dair ikili bir durum meydana getirmiştir. Bu ikilik, bir taraftan İslam'ın gereklerine yönelik uygulamalar yapılırken diğer taraftan batılılaşma ve çağdaşlaşma amacıyla anlayışa göre faaliyetlerin yapılmasıdır. 19. Yüzyılda bahsi geçen ikilik daha derinleşmiş, eğitim ve hukuk alanında kendisini göstermiştir. Daha açık bir ifade ile İslam dininin esaslarına göre eğitim veren medreseler ile çağdaş eğitim anlayışına göre kurulmuş okullar bir aradadır. Yine hukuk alanında bir taraftan İslam hukukuna göre yargılama yapılırken diğer taraftan çağdaş hukuk anlayışına göre kurulmuş mahkemeler görev yapmaktadır. Yine padişah hem tüm Müslümanların halifesi konumunda hem de Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisindeki başka dinden insanların hükümdarıdır (Temel Britannica, 1993:194). Bahsi geçen ikilik durumu yeni devlet kuruluncaya kadar devam etmiştir. Dolayısıyla denilebilir ki, laiklik akımı Cumhuriyet dönemine değin kuvvetli ve etkin bir akım olarak kendine yer bulamamıştır. Ancak 19. yüzyıldan itibaren Türk toplumunda laik düşünceyi ortaya çıkaracak birtakım faaliyetler meydana gelmeye başlamış, 20. yüzyıla gelindiğinde ise küçük bir aydın grubun üzerinde laik düşünce belirlemeye başlamıştır. Bu düşünce Atatürk tarafından inkılap hareketleriyle Türk toplumuna ve devletine benimsetilene kadar belirsiz olarak kalmıştır (Mumcu, 1985:513). Kısaca Türk toplumu açısından laikliğin düşünölmeye başlaması Cumhuriyet ile başlamamıştır. Osmanlı modernleşmesi dediğimiz süreç tam anlamı ile laiklik denemese de laik düşüncenin temelini oluşturan bir takım hukuki düzenlemeler ortaya çıkarmıştır.

Laiklik ile ilişkilendirilebilecek ilk hukuki düzenleme 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı'dır. Tanzimat Fermanı, bir diğer ismi ile Gülhane Hattı Hümayunu, şer-i hukuka yani Kur'an hükümlerine ve İslami kurallara¹⁸⁹ vurgu yapmakla birlikte devletin kanunlarından ve hükümlerinden din ayrımı yapılmaksızın bütün tebaanın eşit şekilde yararlanacağını belirtmektedir (Bilmez, 2018:151). Bu haliyle laiklikten söz edilemeye de din ayrımı yapılmaksızın eşitlik gözetilmesi din hürriyetinin göstergesi olarak laikliğin bir karinesini ortaya koymaktadır.

Diğer bir düzenleme Islahat Fermanı'dır¹⁹⁰. 1856 yılında çıkartılan Islahat Fermanı'nın asıl gayesi Müslüman tebaa ile gayrimüslim tebaa arasında tam manasıyla bir eşitlik sağlamaktır. Bu eşitlik içerisinde inanç özgürlüğü de yer almaktadır ve Tanzimat Fermanı ile Müslüman ve gayrimüslim tebaaya tanınan haklar eşitlik ilkesi düsturuyla yeniden dillendirilmektedir (Bilmez, 2018:152). Dolayısıyla laikliğin bir karinesi olarak Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı'nın yeniden kabul edilmiş halidir (Atalar 2008:33). Bu hali ile Tanzimat Fermanı ile Islahat Fermanı arasında devrimsel bir farktan bahsedilememektedir.

Tanzimat ve Islahat Fermanları ile laiklik yoluna girilmiş olmakla birlikte yapılan kanuni düzenlemeler 1876 yılında Kanun-i Esasi ile anayasal güvence altına alınmıştır. Bahsi geçen güvence Kanun-i Esasi'nin 11. maddesidir¹⁹¹. Bu madde din hürriyetini sağlama ve ülkedeki dinlerin tamamının özgürce icra edilmesini devletin himayesine vermektedir. Ancak aynı maddede yer alan devletin dini İslam'dır ifadesi ve 4. maddede yer alan halifelik sıfatı ve halife olarak İslam'ın hamisi olarak padişahın gösterilmesi Kanun-i Esasi'nin tam anlamıyla laik bir yapısının olmadığını ortaya koymaktadır (Başgil, 2007:183-184). Buradan hareketle söylenebilir ki, laiklik yalnızca din hürriyeti demek değil, aynı zamanda devletin dini bir hüviyete bürünmemesidir.

II. Meşrutiyet'in (1908) ilanından sonraki süreçte geleneksel dini yaklaşımların yeniliklere karşı konumlanmaları laikliği dönemin temel düşüncelerinden birisi yapmıştır. Dönemin iktidarı İttihat ve Terakki Cemiyeti geleneksel dini yaklaşımların muhalefetinin önüne geçebilmek için laik uygulamaları yöntem olarak kullanmış, devlet ile bireyler arasındaki birleştirici ilişkinin aracı olarak ise İslamcılığa mana yüklemiştir. İslamcı gelenek ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu geleneğe karşı kullandığı batıcı yapı, devlet içerisinde sürekli bir mücadele içinde olmuştur. (Erdal, 2017:99). Dural, bu mücadele ve muhalefetten dolayı Osmanlı toplumsal yapısında laik yapılanma girişimlerinin ve sivil toplum oluşumunun sık sık kesintiye uğradığını, dini görüşlerin önemli bir etken olarak Cumhuriyet döneminde de varlığını sürdürdüğünü vurgulamıştır (Dural, 2013:92-93). Bahsi geçen sürecin daha iyi anlaşılması açısından laikliğin bir ilke olarak anayasada yer bulmasına kadar ki süreç Millî

¹⁸⁹ İslami kurallara vurgu açısından Tanzimat Fermanı içerisinden bir örnek: "Hâlbuki şer'i kanunlar altında idare olunmayan memleketlerin payidar olamayacağı açıktır." Tanzimat Fermanı tam metin için bkz. https://www.academia.edu/30125761/Tanzimat_Fermanı_Günümüz_Türkçesi_ve_İngilizcesi_Tarih_Durağı

¹⁹⁰ Islahat Fermanı'nın tam metni ve incelemesi için bkz. Gümüş, M. (2008). Anayasal meşrutî yönetime medhal 1856 ıslahat fermanı'nın tam metin incelemesi. *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi (Bilig)*, 48, 215-240.

¹⁹¹ Kanun-i Esasi 11. maddesi: "Devleti Osmanîye'nin dini dini islâmdır. Bu esasî vikaye ile beraber asayişî halkı ve adabî umumiyeyi ihlâl etmemek şartile memaliki osmaniyyede maruf olan bilcümle edyanın serbestii icrası ve cemaati muhtelifiye verilmiş olan imtiyazatı mezhebiyenin kemakân ceryanı Devletin tahdi himayetindedir." Kanun-i Esasi'nin tam metni için bkz. <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1876-kânûn-i-esâsî/>

Mücadele döneminde laikliğe ve laik uygulamalara ilişkin tavır ve davranışlar anlatılmaya çalışılacaktır.

2.1.2. Adım Adım Laikliğe Giden Yol

Millî mücadele sürecinde ülke topraklarını işgale karşı oluşturulan direniş hareketine odaklanılmıştır (Erdal, 2017:99). Diğer bir deyişle millî mücadele dönemi ülkenin işgaline karşı konulması hususuna öncelik verilen bir dönemdir. Bu doğrultuda laiklik uygulamalarına girilmemiş, bilakis dini söylemler millî mücadelede birleştirici güç olarak kullanılmıştır. Bu duruma verilebilecek birçok örnek olmakla birlikte birkaç tanesine çalışmada yer verilecektir.

Atatürk Erzurum Kongresi'nin açılışında şu cümleleri sarf etmiştir:

“En son olarak niyazım şudur ki, Cenabı Yahibülâmal Hazretleri Habib-i Ekremi hürmetine bu mübarek vatanın sahip ve müdafii ve diyaneti Celile-i Ahmediye'nin ilâ yevmül kıyam hârisi esdaki olan milleti necibemizi ve makamı saltanat ve hilâfeti kübrayı masun ve mukaddesatımızı düşünmekle mükellef olan heyetimizi muvaffak buyursun!... Amin.” (Arsan, 2006:3)

Bir diğer örneğimiz Sivas Kongresi yemin metnidir:

“Yine Sivas Kongresi yemin metni şu şekildedir: Makam-ı Celil-i Hilafet ve Saltanata, İslamiyet'e, Devlete, Millete ve memlekete manen ve maddeten hizmetten başka bir gaye takip etmeyerek... çalışacağıma... namusum ve bilcümle mukaddesatım namına vallah, billah.” (Mumcu, 1985:514).

Bu metinde yer alan hilafet ve İslamiyet vurgusu ile yeminin vallah, billah şeklinde bitirilmesi laikliğe dair bir amacın henüz olmadığı havasını yaratsa da gerçekte durum böyle değildir. Dönemin ve şartların laik uygulamalara elverişsiz olması ve halife, saltanat, İslamiyet'in millî mücadele de bir kısım grup için birleştirici bir gücü içerisinde barındırıyor olması sebebiyle laikliğe aykırı olan bu söylemler kullanılmıştır.

Yeni Türk devletinin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk aynı zamanda kurduğu devletinde şekillendiricisidir. Nihayetinde Türkiye Cumhuriyeti Devleti laik bir devlettir. Dolayısıyla bu devletin kuruluş sürecinde kurucusunun zihnindeki laikliğe dair düşüncelere bakmak ve anlamak önem arz etmektedir. Bu durum kurtuluş mücadelesi süresinde anti laik uygulamaların ve dini birtakım söylemlerin, başka bir ifade ile oluşturulmak istenilen dinlere karşı tarafsız, dini inançlara karşı eşit ve özgürlükçü yaklaşıma sahip devlet tasarrufunun aksi birtakım örneklerin sebeplerini anlamamızı sağlayacaktır.

Nihayetinde bahsi geçen dini söylemler, halifelığe ve padişaha karşı takınılan olumlu tavrın Atatürk açısından gerçeği yansıtmadığı Nutuk'ta görülmektedir. Atatürk neden halifelığe ve padişaha karşı olumlu bir tavır takındığını ve onlar hakkında millî mücadele başındaki düşüncelerini şu sözlerle ifade etmektedir:

“Millet ve ordu, Padişah ve Halife'nin hainliğinden haberdar olmadığı gibi, o makama ve o makamda ulunana karşı asırların kökleştirdiği din ve gelenek bağları dolayısıyla da içten gelerek boyun eğmekte ve bağlı. Millet ve ordu bir yandan kurtuluş çaresi düşünürken bir yandan da yüzyıllardır süregelen bu alışkanlık dolayısıyla, kendinden önce, yüce hilâfet ve saltanat makamının kurtarılmasını ve dokunulmazlığını düşünüyor. Halifesiz ve padişahsız kurtuluşun anlamını kavrama yeteneğinde de değil... Bu inanca

aykırı bir düşünce ve görüş ileri süreceklerin vay haline! Derhal dinsiz, vatansız, hain ve istenmeyen kişi olur....

O halde... kurtuluş çaresi ararken Padişah ve Halife'ye canla başla bağlı ve sadık kalmak temel şart olacaktı.” (Atatürk, 2005:12)

Yine Atatürk Nutuk'ta halife ve saltanat ile ilgili görüşünü dile getirirken amacını şu şekilde tasavvur etmiştir.

“Osmanlı Devleti, onun bağımsızlığı, padişah, halife, hükümet, bunların hepsi anlamı kalmamış bir takım boş sözlerden ibaretti... Bu durum karşısında bir tek karar vardı. O da millî egemenliğe dayanan, kayıtsız şartsız, bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak! İşte, daha İstanbul'dan çıkmadan önce düşündüğümüz ve Samsun'da Anadolu topraklarına ayak basar basmaz uygulanmasına başladığımız karar, bu karar olmuştur.” (Atatürk, 2005:13)

Bu söylem gösteriyor ki Mustafa Kemal Atatürk'ün kafasında her zaman laiklik vardı ve laiklik anlayışını uygun gördüğü zamanlarda uygulayacaktır. Yine “*dine hizmet, halife ve padişaha bağlılık*” gibi söylemlerinin onun programı açısından gerçek olmadığı ortadadır. (Mumcu, 1985:515). Bu durum laikliğe uzanan yolda yapılacak olan inkılapların Atatürk'ün zihninde her zaman var olduğunun göstergesidir. En başından beri inkılapların Atatürk'ün zihninde yer aldığı bir diğer örneği ise Mazhar Müfit Kansu'nun “*Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*” isimli kitabında bulunmaktadır. Mustafa Kemal Atatürk'le arasında geçen diyalogda verilecek mücadelenin ve vatanın kurtarılmasının ardından işin bitmeyeceğinin konuşulması üzerine Mustafa Kemal Atatürk'ün Mazhar Müfit Kansu'ya ileride yapılacakları not ettirmiştir. 7-8 Temmuz 1919 gecesi sabaha karşı yazılan notlar şu şekildedir:

“-Zaferden sonra şekli hükümet Cumhuriyet olacaktır...

İki: Padişah ve hanedan hakkında zamanı gelince icap eden muamele yapılacaktır.

Üç: Tesettür kalkacaktır.

Dört: Fes kalkacak, medenî milletler gibi şapka giyilecektir.

Beş: Latin harfleri kabul edilecek.” (Kansu, 2019:131).

Millî Mücadele süresince saltanatın halife unvanı ile mücadeleye karşı durmasına rağmen I. TBMM'nin açılışında meclisin amacı “*Hilâfet ve Saltanatı, vatan ve ulusu, ulusal egemenlik ilkesinin gerektirdiği esaslar içinde kurtarmak*” olarak belirlenmiştir. Yine meclisin açılışından bir gün sonra Mustafa Kemal'in İcra Vekilleri Heyeti seçilmesi hakkında verdiği önerenin sonunda “*Padişah ve Halife baskı ve zordan kurtulduğu zaman Meclisin düzenleyeceği yasal ilkeler içinde konumunu alacaktır*” ibaresi yer almaktadır (Erdal, 2017:99). Bu durum meclis içerisinde henüz padişaha yani halifeye bağlılığı olan vekillerin desteği için önem arz etmektedir. Çünkü ülke henüz işgal altındadır ve Millî Mücadele'nin ayakta kalabilmesi için birlik olmak ve topyekûn bu mücadelede yer almak gerekmektedir.

1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu¹⁹², bir diğer ismi ile 1921 Anayasası olağanüstü durumlarda kurulmuş olan TBMM'nin olağanüstü şartlar ve durumlarda oluşturduğu bir anayasadır. Bahsi geçen dönemde asıl hedef ülkeyi işgalden kurtarmak olduğu için 1921 anayasasında laik vurgusu yapılmamıştır (Ertan, 2007:410; Özkul, 2014:286). Ancak 1921 Anayasası'nın 1. maddesi hâkimiyeti açıkça millete vermiştir. Bu hali ile TBMM saltanatın ve hilafetin

¹⁹² 1921 Anayasası 20 Ocak 1921 tarihinde kabul edilmiştir.

üzerinde kendisine konum edinmiştir (Mumcu, 1985:515). Milletın temsilcilerinin halifelik üzerinde bir konuma sahip olması her ne kadar 1921 Anayasasında laiklik vurgusu yapılmaya da laiklik açısından önemli bir vaziyettir.

Laiklik yolunda atılan adımlardan birisi Saltanatın kaldırılması olmuştur. Millî Mücadelenin ardından yapılacak olan Lozan Barış Konferansı'na Ankara (TBMM) hükümeti ile İstanbul hükümeti de çağrılmıştır. Mustafa Kemal bu durumun itilaf devletleri karşısında güçlü ve kararlı hareket etmenin önüne geçeceğini farkındadır, zaten 1921 Anayasası'nda hâkimiyetin millete ait olduğu da açıkça ifade edilmiştir. Dolayısıyla Mustafa Kemal açısından temsil yetkisi yalnızca TBMM hükümetine aittir. Bu doğrultuda 1 Kasım 1922'de TBMM saltanatı ve halifeliği birbirinden ayırarak, saltanatın kaldırıldığına dair kararı almıştır. Hilafet ise henüz varlığını devam ettirmektedir (Turan vd, 2008:179-181). Saltanatın kaldırılmasıyla padişah Vahdettin ülkeyi terk etmiştir, Vahdettin halifelik makamından feragat etmiştir. Boşalan halifelik koltuğuna ise Meclisin 1 Kasım 1922 tarihinde aldığı "*Hilafet Makamı, Osmanlı hanedanına ait olup, halifeliği bu hanedanın ilim ve ahlâk bakımından ergenliğe ulaşmış ve en mükemmel olanı, TBMM tarafından seçilir. Türkiye Devleti, Hilafet Makamının dayanağıdır*" kararına göre 18 Kasım 1922'de TBMM tarafından Abdülmecit Efendi halife olarak seçilmiştir (Gülmez, 2006:247-248). Halifenin meclis tarafından seçilmesi durumu dini işlere devletin müdahalesi yoluyla Laiklik yolunda atılan ilk adımdır demek mümkündür. Ancak unutmamak gereklidir ki hilafet ve halife yalnızca dini birer kişi ve kurum değil, siyasi birtakım yönleri de temsil etmektedirler.

Millî Mücadelenin sona ermesi ve saltanatın yani padişahlığın ortadan kaldırılmasıyla Osmanlı Devleti resmen sona ermiştir. Millî Mücadele sona erdikten sonra yapılacak olan iş yeni devletin esaslarını belirlemek, zaferin devamlılığı ve kalıcılığı için yeni bir düzen ve yeni bir Türk toplumu tasavvur etmek olmuştur. Bu doğrultuda laikliğin temelini oluşturacak olan bir dizi inkılap hareketine girilmiştir. Devletin yönetim şekli laikliğe ve millî egemenliğe yatkın olan ve Mustafa Kemal'inde gençliğinden itibaren düşüncelerinde benimsemiş olduğu (Turan vd, 2008:182) Cumhuriyet olarak belirlenmiştir. Cumhuriyet 29 Ekim 1923 tarihinde duyurulmuş ve 1921 Anayasasında yapılan değişiklikle Anayasaya girmiştir. Daha önce 1876 Kanun-i Esasi'nin 11. maddesinde yer alan "*devletin dini İslam'dır*" ve 18. Maddesinde yer alan "*devletin resmi dili Türkçedir*" ibareleri Cumhuriyetin ilanı ile ilgili değişiklikler sırasında 1921 Anayasası'nın 2. Maddesinde "*Türkiye Devletinin dini, Din-i İslâm'dır. Resmi Lisanı Türkçedir*" şeklinde yerini almıştır. Bu düzenleme ile saltanatın kaldırılması ve cumhuriyetin ilan edilmesi sonucunda meydana gelebilecek olan tepkileri önlemek amaçlanmıştır (Ertan, 2007:410; Özkul, 2014:286; Erdal, 2017:99). Devletin resmi dininin anayasada yer alması laik bir devlet statüsüne henüz kavuşulmadığının bir göstergesidir. Ancak Cumhuriyetin ilanı laiklik yolunda atılmış büyük bir adımdır.

Devletin esasları ve yapısına dair yapılan bir diğer değişiklik halifelik kaldırılması olmuştur. Halife TDK sözlüğünde "*Hz. Muhammed'in vekili olarak Müslümanların imamlığını ve din koruyuculuğunu yapmakla görevli kimse, hükümdar*" şeklinde tanımlanmıştır (TDK Sözlüğü, 2019:1032). İslâm terminolojisinde ise halife, Hz. Muhammed'in vefatından sonra onun yerine geçen kişi, dolayısıyla Müslümanların din ve devlet başkanı anlamına gelmektedir (Avcı, 1998:539). Halifelik, Yavuz Sultan Selim'in 1517 senesinde Mısır'a düzenlediği sefer sonrasında Osmanlılara geçmiştir. Ancak Osmanlı İmparatorluğu zayıflayana değin halifeliği

bir siyasi koz olarak kullanmamıştır. 19. yüzyılda ortaya çıkan milliyetçilik akımı karşısında çok uluslu bir yapıya sahip olan Osmanlı İmparatorluğu Panislamizm¹⁹³ politikası doğrultusunda halifelik gücünden istifade etmeye çalışmıştır. I. Dünya Savaşında devleti kötü durumdan kurtarmak için halifelik makamı aracılığıyla cihat çağrısı yapılmış, ancak istenilen etki ve sonuç ortaya çıkmamış, aksine Müslüman Araplar İngilizlerinde etkisiyle Müslüman Türk askerlerine karşı savaşmışlardır. Bu durum halifeliğin tahmin edilen veya beklenen güce sahip olmadığını ortaya çıkarmıştır. Yeni Türk devleti kurulduktan ve Cumhuriyet ilan edildikten sonra halifelik makamı varlığını sürdürmüştür. Ancak böyle bir kurumun sembolik olarak bile olsa devlet yapısında yer alması laiklik açısından olmaması gereken bir durumdur. Nitekim milli egemenlik ve milliyetçilik ekseninde kurulan yeni Cumhuriyetle, ümmetçilik düşüncesi üzerine kurulmuş olan halifeliğin birbiri ile bağdaşmasının beklenmesi pek mümkün değildir (Turan vd, 2008:185-187). Ancak halifeliğin kaldırılmasının yolunu açan husus Halife Abdülmecit Efendi'nin tavır ve davranışları ile yurt içinde Cumhuriyet karşıtlarının halifeliği bir kale gibi görmeleri ve yurt dışındaki ülkelerin halifelik makamını iç siyasete müdahale olarak kullanma istekleri olmuştur. Bunları tek tek açıklamak gerekirse; Hindistan Halifelik Komitesi adına, Hindistan Müslümanlarının liderleri İmam Ağa Han ve Emir Ali, başbakan İsmet İnönü'ye halifeliğin gücünün artırılması ve halifelik makamının korunmasına dair isteklerini içeren bir mektup göndermiştir. Emir Ali İngiltere Kralının özel danışmanıdır. Ağa Han ise dini lider yaftası altında zengin olmuş, Avrupa'da oturan İngiliz uşağı birisidir. Bu durum Mustafa Kemal'e halifeliğin dış güçler tarafından kullanılabileceğini düşündürmüştür (Turan vd, 2008:188; Aydemir, 2011:160).

Halifeliğin iç siyasette Cumhuriyet karşıtlarının ve muhalefetin dayanağı olması Mustafa Kemal'in siyaseti karşısında güçlü tek ağırlık olduğuna duyulan inançtandır. Özellikle İstanbul'da yer alan muhalefet, hanedana duygusal yönden bağlı bulunmaktadır. Cumhuriyet'in ilan edilmesi de halifeliğin sonunun geldiğine dair endişeleri körüklemiştir. Bu doğrultuda İstanbul Barosu başkanı Lütfi Bey, halifeye daha etkin olması yönünde bir de mektup göndermiştir (Zürcher, 2000:244).

Bir diğer husus ise halifenin tavır ve davranışlarıdır. Halife sınırlandırılmış olan yetkilerini aşmış, kendisi bir devlet başkanymış gibi davranmaya başlamıştır. Öyle ki, hükümet adamlarının ve resmi heyetlerinin kendisiyle görüşmelerini istemesi veyahut bunu dert edinmesi bunun en büyük göstergesidir. Bu konuda Başbakan İsmet İnönü'nün 22 Ocak 1924 tarihinde o sıra İzmir'de bulunan Mustafa Kemal'e gönderdiği şu telgraf kanıtıdır:

“Bir süreden beri gazetelerde, Hilafet Makamının durumu ve Halife'nin kişilikleri ile ilgili olarak yanlış anlamalara yol açabilecek yayınlara rastlanması ve özellikle ara sıra İstanbul'a giden Hükümet üyelerinin resmi kurulların kendisiyle görüşmekten kaçınmaları ve çekinmeleri dolayısıyla, Halife'nin büyük bir üzüntü duyduğu; bu yüzden Başmabeyincilerinin Ankara'ya veya güvenilir bir kişinin İstanbul'a kendi yanına gönderilmesini rica ederek, duygu ve düşüncelerini ulaştırmayı düşünmüş ise de, yanlış yorumlanabilir endişesiyle bundan vazgeçtiklerini söyledikleri, Başkâtip Bey tarafından bir yazıyla bildirilmektedir. Bu yazıda, ayrıca uzun uzadıya ödenek işi de anlatılarak, Hilafet Hazinesinin gücünü aşan ve yükümlülüğü dışında kalan giderler için Maliye

¹⁹³ Panislamizm: Dünyadaki bütün Müslümanları bir idare altında toplamak düşüncesi. TDK sözlüğünde şu şekilde tanımlanmaktadır: “Bütün Müslümanları aynı yönetim altında toplama amacını güden politik akım hareket.” (TDK Sözlüğü, 2019:1880).

hazinesinde yardımda bulunulacağı yolunda Hükümetin yazdığı 15 Nisan 1923 tarihli yazının incelenmesi ve gereğinin yerine getirilmesi istenmektedir. Durum hükümetçe görüşülecektir. Sonucu ayrıca bildiririm efendim.” (Atatürk, 2005:638).

Atatürk Nutuk'ta halifeliğin kaldırılmasına İzmir'de karar verdiğini belirttiğinden sonra İsmet İnönü'ye özetle şu cevabı yazmıştır:

“Hilâfet makamı ve Halife'nin şahısları ile ilgili yanlış anlamalar ve yanlış yorumlar Halife'nin kendi yanlış tutum ve davranışlarından kaynaklanmaktadır. ... Cuma Alaylar¹⁹⁴, yabancı devlet temsilcileri yanına memurlar göndererek ilişkiler kurmak ... gibi davranışlar bu cinstendir.

... bugün var olan ve korunmakta bulunan Halife'nin ve Halifelik Makamının gerçekte ne dinî ve ne de siyasi bakımdan hiçbir anlamı ve var olma gerekçesi yoktur. ... Bizce, Hilâfet Makamı, olsa olsa tarihî bir hâtıra olmaktan öteye bir önem taşıyamaz. Türkiye Cumhuriyeti devlet adamlarının veya resmî heyetlerin kendisiyle görüşmelerini istemesi bile, Cumhuriyet'in bağımsızlığına açık bir tecavüzdür. Başmabeyincisini Ankara'ya göndererek veya güvenilir bir kimseyi kendi yanına getirterek, Hükümete duygu ve dileklerini ulaştırmak istemesi de Cumhuriyet Hükümeti ile karşı karşıya bir durum alması demektir. Buna da yetkili değildir. Kendisi ile Cumhuriyet Hükümeti arasındaki yazışmalarda Başkâtibi aracı kılması da yersizdir.

... başmabeyincilerin ve başkâtiplerin varlığı, Halife'yi hâlâ saltanat hülyası içinde uyutmasın! Fransızlar, kral hanedanını ve yakınlarını Fransa'ya sokmakta, bağımsızlıkları ve hâkimiyetleri için yüz yıl sonra, bugün bile sakınca görüp dururken, her gün ufuktan kendileri için bir saltanat güneşinin doğmasına duacı bir hanedan mensuplarıyla ilgili tutumumuzda Türkiye Cumhuriyeti'ni nezaket ve safsataya kurban edemeyiz.” (Atatürk, 2005:639-640).

Yukarıda yer alan İsmet İnönü ile Mustafa Kemal arasında geçen yazışmadan halifenin hükümet nezdinde kendisini bir padişahmış gibi gördüğü algısı açıkça görülmektedir. Yine Mustafa Kemal Atatürk'e göre halifeliğin hiçbir siyasi veya dini anlamı kalmamıştır. Halifeliğin kaldırılması, zaten tarihi ömrünü doldurmuş bir kurumun silinmesidir (Aydemir, 2011:155). Maten gazetesi yazarı Madam Titaniya'ya 25.11.1924 tarihinde verdiği demeç bunu açıkça göstermektedir. Demeç şu şekildedir:

“-Gerek sizin ve gerek Türk Hükümeti'nin efkâr-ı ahraranesi Fransa'da malûm bulunmakla beraber hilâfetin ilgası ufak bir hayret tevlit etmiştir.

-Bu sual bana müteaddit defalar sorulmuştur. Şimdiye kadar verdiğim samimî cevabı size de tekrar edeyim: Hilâfet, mazinin bir rüyası olup zamanımızda hikmet-i vücudu yoktu. Tunuslu, Mısırlı ve Hintlilerle sair Müslümanlar, hakikatte İngiliz tahakkümü altında veya Fransız tabiiyetindedirler.” (Arsan, 2006:98).

Atatürk'ün verdiği demeç, dünya Müslümanlarının yabancı devletler tahakkümü altında yaşaması sebebiyle halifeliğin neden bir manasının kalmadığını açıklamaktadır.

Mustafa Kemal Atatürk, 1 Mart 1924 tarihinde Meclisin açılış konuşmasında eğitimin birleştirilmesini ve Müslümanlığın yüzyıllardır siyasi vasıta olarak kullanıldığını, bu durumdan kurtarılacak yüceltilmesi gerektirdiğini vurgulamıştır. 2 Mart 1924 tarihinde bahsi geçen esaslar Cumhuriyet Halk Fırkası grubunda kabul edilmiştir (Akyıldız, 2010:8; Ahmad, 2019:70). Nihayetinde halifeliğin kaldırılması ve halife ile hanedan mensuplarının yurt dışına çıkarılması hakkındaki kanun en başta din adamları Urfa Mebusu Şeyh Saffet, Bursa Mebusu

¹⁹⁴ **Cuma Alayı:** Osmanlı padişahlarının cuma namazlarını kılmak üzere, merasimle camiye gitmelerine denir.

Şeyh Servet Efendi ve diğer din adamlarının da içinde bulunduğu elli imza ile 3 Mart 1924 tarihinde meclise sunulmuş, aynı gün kabul edilmiştir (Aydemir, 2011:162).

3 Mart 1924 tarihinde TBMM’de kabul edilen tek kanun halifeliğin kaldırılmasına dair kanun olmamıştır. Mustafa Kemal İzmir’de iken İsmet İnönü, Kazım Karabekir Paşa ve Fevzi Çakmak ile “Şer’iye ve Evkaf Vekâletini (Din İşleri ve Vakıflar Bakanlığı)” kaldırma kararı ile öğretimi birleştirme kararına varmışlardır (Atatürk, 2005:640). Yine ellışer imzalı “Tevhid-i Tedrisata Dair Kanun” ile “Şer-iyye ve Evkaf Vekâleti ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletlerinin Kaldırılmasına Dair Kanun¹⁹⁵” teklifleri 3 Mart 1924 tarihinde meclise sunulmuş ve aynı gün kabul olmuştur (Aydemir, 2011:162).

Neticede 3 Mart 1924 tarihinde halifelik kaldırılmış, hanedan mensuplarının yurt dışına çıkarılması kararlaştırılmış, aynı gün Şeriye ve Evkaf Vekâletleri kaldırılmış ve “Tevhid-i Tedrisat Kanunu” ile de eğitim öğretim birleştirilmiştir. Bu üç değişiklik laikliğe giden devlet düzeni açısından büyük önem arz etmektedir. Halifeliğin kaldırılması laikliğin önündeki en büyük engelin kaldırılması anlamını taşımaktadır. Şer-iyye ve Evkaf Vekâletinin kaldırılıp, Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun kabulü ise dini eğitim temelli vakıflara bağlı medreselerin ortadan kaldırılması, eğitimin tek merkezden Maarif (Eğitim) Bakanlığı’ndan yönetilmesi sonucunu doğurmuştur (Kurşuncu, 2018:55). Aynı zamanda Tevhid-i Tedrisat Kanunu gereği Dârulfünun içerisinde İlahiyat Fakültesi açılmıştır. Yine ülkenin çeşitli yerlerinde İmam ve Hatip mektepleri açılmıştır. Ancak bu mektepler zamanla öğrenci yokluğu sebebiyle kapatılmış, eğitim öğretim programı içerisinde yer alan dini derslerde zamanla programlardan çıkarılmıştır (Öcal, 2008:403-407). Yine Şer-iyye Vekâleti kaldırıldıktan sonra yerine Diyanet İşleri Reisliği kurulmuştur. Ülkedeki bütün cami, mescit, tekke ve zaviyelerin yönetimiyle, imam, hatip, vaiz, müezzin gibi görevlilerin işlemleri Diyanet İşleri reisinin yetkisine verilmiş, müftüler ise Diyanet İşleri Reisliğine bağlanmıştır (Akyıldız, 2010:8). Devlet, çıkarttığı kanunlar ve Diyanet İşleri Reisliği (Başkanlığı) ile dini denetim altına almaya, dine devletin resmi ideolojisi doğrultusunda şekil vermeye çalışmıştır (Kara, 2017:126). Bu durum Türkiye’ye özgü bir laikliğin ortaya çıkması açısından önem arz etmektedir (Atalar 2008:39). Çünkü devlet ve din işlerinin birbirinden tamamen ayrılmasının önüne geçmekte ve hatta dini işleri devletin kontrolü altına almaktadır ki bu durum laikliğin dünya üzerindeki anlayışına aykırı bir hali ortaya çıkarmaktadır.

Milli Mücadele kazanılıp 1921 Anayasasında birçok köklü değişiklik yapılması (saltanatın kaldırılması-Cumhuriyetin ilanı-halifeliğin kaldırılması-Tevhid-i Tedrisat Kanunu gibi) yeni bir anayasa ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu doğrultuda 20 Nisan 1924 tarihinde yeni anayasa yürürlüğe girmiştir. 1921 Anayasası laikliğin gereklerini içerisinde barındırdığı gibi laikliğe uygun olmayan birtakım hükümleri de içerisinde barındırmaktadır. Özellikle anayasanın 75. maddesi “*Hiçbir kimse mensup olduğu, din, mezhep, tarikat ve felsefi içtihadından dolayı muaheze edilemez. Asayiş, adabı muaşeretini umumiye ve kavanine mugayir olmamak üzere her türlü ayinler serbesttir.*” hali ile ilk kez din ve vicdan özgürlüğünü tanımıştır (Özkul, 2014:286-287). Ancak 1924 Anayasası din ve vicdan özgürlüğünün yanında laikliğe ters düşecek birtakım içeriğe de sahiptir. Öyle ki anayasanın kabul edildiği halinde 2. maddesi

¹⁹⁵ Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti kaldırılarak yerine Genel Kurmay Başkanlığı kurulmuştur. Ancak konumuzun kapsamı dışında olduğu için bu duruma değinilmeyecektir.

“Türkiye Devletinin dini, dinî İslâm’dır¹⁹⁶” ibaresini içerisinde barındırmaktadır. Yine 16. maddesinde yer alan mebusların yemin metni “*Vatan ve milletin saadet ve selametine ve milletin bilâ kaydu şart hâkimiyetine mugayir bir gaye takip etmeyeceğime ve Cumhuriyet esaslarına sadakatten ayrılmayacağıma, Vallahi*” şeklindedir. Yine 38. maddede yer alan Cumhurbaşkanı’nın yemin metni “*Reisicumhur sıfatı ile Cumhuriyetin kanunlarına ve hâkimiyeti milliye esaslarına riayet ve bunları müdafaa, Türk Milletinin saadetine sadıkane ve bütün kuvvetimle sarfi mesai, Türk devletine teveccüh edecek her tehlikeyi kemali şiddetle men Türkiye’nin şan ve şerefini vikaye ve ilaya ve deruhde ettiğim vazifenin icabatına hasırnefs etmekten ayrılmayacağıma, Vallahi.*” şeklindedir. Bununla birlikte Meclisin görevlerini düzenleyen 26. madde de TBMM’nin görevleri arasında “*ahkâmı şer’iyyenin tenfizi*” yani Meclisin din işlerini düzenleme veya şeriat hükümlerini yürütme görevi¹⁹⁷ de yer almaktadır (www.tbmm.gov.tr, E.T.:19.04.2020). Laiklik ilkesi gereği devletin resmi dini olmamalıdır, 1924 anayasasının 2. maddesi bu hali ile laikliğe ters düşmektedir. Yine mebusların ve cumhurbaşkanının yemininin “Vallahi” şeklinde bitmesi dini bir söylem olmasından dolayı laiklik ilkesine ters düşmektedir. Son olarak ise devletin din işlerini düzenlemesi konusu hukuki anlamda laikliğe aykırı bir durumu ifade etmektedir. Sonuç olarak 1924 Anayasası ilk haliyle laikliğe uygun hükümler içerdiği gibi laikliğe ters düşecek birtakım hükümleri de içerisinde barındırmaktadır.

1924 Anayasası laikliğe giden yolda zamanla birtakım değişikliklere uğramıştır. Bu değişikliklerden ilki 10 Nisan 1928 tarihinde 2. madde de yer alan devletin dini İslâm’dır hükmünün kaldırılması olmuştur. Yine aynı tarihte mebusların ve Cumhurbaşkanının yemin metinleri değiştirilerek içerilerinde yer alan “Vallahi” kelimesi kaldırılarak yeniden düzenlenmiştir. Aynı tarihte yani 10 Nisan 1928 tarihinde yapılan bir diğer değişiklik ise Meclisin görev ve yetkilerini düzenleyen 26. madde üzerinde olmuştur. TBMM’nin din

¹⁹⁶ Mustafa Kemal Atatürk devletin dini olması hususunda Nutuk’ta 1924 Anayasası çıkarılmadan çok önce başından geçen şu anıyı anlatmaktadır:

“İzmit’te, İstanbul ve İzmit basın mensuplarıyla yaptığımız uzun bir görüşme ve sohbet sırasında, karşıdakilerden birinin şu sorusuyla karşılaştım. Yeni hükümetin dini olacak mı?

İtiraf edeyim ki, böyle bir soru ile karşılaşmayı hiç de istemiyordum. Sebebi, pek kısa olması gereken cevabın, o günkü şartlara göre ağızdan çıkmasını henüz istemeyişimdir. Çünkü vatandaşları arasında çeşitli dinlere bağlı unsurlar bulunan ve her dinden olanlar hakkında, adaletli ve tarafsız davranmak, mahkemelerinde vatandaşları ve yabancıları için adaleti eşit ölçülerle uygulamakla yükümlü bulunan bir hükümet, düşünce ve vicdan hürriyetine saygılı olmak zorundadır. Hükümetin bu tabii sıfatının, şüpheli durumlara yol açabilecek vasıflarla sınırlandırılması elbette doğru değildir.

Efendiler, karşıdaki gazetecinin sorusuna hükümetin dini olamaz! Diyemedim. Aksini söyledim. “Vardır efendim, İslâm dinidir.” dedim. Fakat hemen arkasından İslâm dininde düşünce özgürlüğü vardır cümlesiyle cevabımı açıklamak ve yorumlamak gereği duydum. Demek istedim ki, devlet, düşünce ve vicdana saygı göstermekle kayıtlı ve yükümlü olur.

... Cumhuriyetin ilanından sonra de, yeni Teşkilat-ı Esasiye Kanunu yapılırken, laik devlet deyiminden dinsizlik anlamını çıkarmak isteyenlere fırsat vermemek için, kanunun ikinci maddesini anlamsız kılan bir deyim sokuşmasına göz yumulmuştur.” (Atatürk, 2005:545-547).

¹⁹⁷ Mustafa Kemal Atatürk Nutuk’ta bu konu hakkında şunları söylemektedir:

“Şeriat demek kanun demektir. Şeriat hükümleri demek kanun hükümleri demekten başka bir şey değildir ve olamaz. Başka türlü mü çağdaş hukuk anlayışı ile bağdaştırılamaz.

İlk Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nu hazırlayanlara bizzat başkanlık ediyordum. Yapmakta olduğumuz kanunla, şer-i hükümler deyiminin bir ilişkisi olmadığını anlatmak için çok çalıştık. Fakat bu deyimle, kendi zanlarımızınca bambaşka anlam verenleri inandırmak mümkün olmadı.

... Kanunun gerek 2’nci ve gerek 26’nci maddelerinde fazladan yer alan, yeni Türkiye Devleti’nin ve Cumhuriyet rejimimizin çağdaş karakteriyle bağdaşmayan deyimler, inkılap ve Cumhuriyet’in o gün için sakıncalı görmediği tavizlerdir.” (Atatürk, 2005:545-547).

işlerini düzenleme görevi ve yetkisi kaldırılmıştır (Ertan, 2007:411-412; Özkul, 2014:287). Bu hali ile bakıldığında laiklik henüz Anayasal bir düzenleme içerisinde yer almasa da Anayasanın laikliğe aykırı hükümlerinin ortadan kaldırıldığı görülmektedir.

Laiklik ilkesi nihayetinde 10 Mayıs 1931 tarihinde yapılan Cumhuriyet Halk Fırkası Üçüncü Büyük Kongresi'nde partinin altı ana amacı¹⁹⁸ içerisinde yerini almıştır. 1935 yılında yapılan kurultay sonucunda da parti amacı olmanın ötesinde milli bir içerik halini almıştır (Kişi, ty:9). 1924 Anayasasında 1928 yılında yapılan değişiklikler laiklik yolunda atılan çok önemli adımları içermektedir. Fakat laikliğin anayasal bir ilke olması 1924 Anayasasında 1937 yılında yapılan bir değişiklikle mümkün olacaktır. 1924 Anayasasının 2. maddesi ilk hali ile “Türkiye Devletinin dini, dinî İslâm’dır: Resmi dili Türkçedir; makkarı (başkenti) Ankara şehridir.” Şeklinde iken 1928 yılında yapılan değişiklikle “Türkiye Devletinin resmi dili Türkçedir; makkarı (başkenti) Ankara şehridir.” Halini almış, 5 Şubat 1937 tarihinde yapılan değişiklikle ise “Türkiye Devleti Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi Laik ve Devrimcidir. Devlet dili Türkçedir. Başkent Ankara’dır.” şekline kavuşmuş (www.tbmm.gov.tr, E.T.:19.04.2020) ve laiklik bireyin din konusunu vicdanına bırakmak ve bireysel özgürlüğü temin etmek, eğitimi, hukuk kurallarını akla ve bilime dayandırmak amacı ile laiklik ilkesi 1937 yılında anayasaya sokulmuştur (Kurşuncu, 2018:78).

Laiklik yalnızca hukuksal ve siyasal alanın düzenlenmesi ile zihinlerde ve yaşayışta yer bulması beklenilemez bir durumdur. Bu doğrultuda toplumsal yaşayışı düzenlemek hususu önem arz etmektedir. Öyle ki inkılapların birçoğu toplumsal hayatın düzenlenmesi ve laiklikle ilgilidir. Birçok inkılap hareketi laik bir toplum oluşturmak amacıyla yapılmıştır (Dinç, 2008:8). Bu doğrultuda özetlemek gerekirse Cumhuriyet kurulduktan sonraki ilk beş yıllık süreçte laikliğin temel reformları (halifeliğin kaldırılması, eğitim ve hukuk birliğinin sağlanması, tekke ve tarikatların kapatılması gibi) gerçekleştirilmiştir (Dikmen, 2016). İlerleyen süreçte ise daha modern ve pozitivist bir toplum ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bunun için yapılan inkılaplara “şapka inkılabı” (25 Kasım 1925), din adamları dışındakilerin cübbe ve sarık giymelerinin yasaklanması (2 Eylül 1925), “Medeni Kanun’un kabul edilmesi”¹⁹⁹ (17 Şubat 1926), “Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun”²⁰⁰ (3 Aralık 1934), “kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesi” (5 Aralık 1934) gibi örnekleri vermek mümkündür.

Laiklik ilkesi ülkemiz nezdinde yıllardan beri tartışma konusu olmuş, halende olmaya devam etmektedir. Bu hali ile laikliğin bizdeki uygulayıcısı ve programlayıcısı olan Mustafa Kemal Atatürk’ün laiklik anlayışına bakmak bir nebze olsun yapılmak isteneni anlamamız açısından önem arz etmektedir. Bir diğer ifade ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nde laikliğin anayasal bir ilke olması süreci amaçlanan laik anlayışının anlaşılması açısından yetersiz kalmaktadır.

¹⁹⁸ “Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik ve İnkılâpçılık”

¹⁹⁹ 1926 yılında yeni Medeni Kanun kabul edilinceye değin dini kurallara göre oluşturulmuş “Mecelle” isimli medeni kanun yürürlüktedir. Dini kuralların hâkim olduğu bir kanun laik bir devlet ve toplum oluşturma amacıyla elbette ki örtüşmeyecektir. Nihayetinde Avrupa’dan kanunlar incelenmiş, laik bir anlayışın ürünü olduğu düşüncesiyle İsviçre Medeni Kanun’u iktibas edilmiştir.

²⁰⁰ Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun’a göre, “Herhangi din ve mezhebe mensup olurlarsa olsunlar ruhanilerin mabet ve ayınlar haricinde ruhanî kisve taşımaları yasaktır. Hüükümet her din ve mezhepten münasip göreceği yalnız bir ruhaniye mabet ve ayın haricinde dahi ruhanî kıyafetini taşıyabilmek için muvakkat müsaadeler verebilir. Bir müsaade müddetinin hitamında onun aynı ruhanî hakkında yenilenmesi veya bir başka ruhaniye verilmesi caizdir.” (www.resmigazete.gov.tr, E.T.:22.04.2020).

Bu doğrultuda Mustafa Kemal Atatürk'ün laiklik anlayışına bakmak hem ortaya konulmak istenilen laikliğin anlaşılması hem de laikliğin resmi gerekçelerini ortaya koymak bakımından önem arz etmektedir.

3. Atatürk'ün Laikliği Üzerine Kısa Bir Değerlendirme

İnsanların yaşamları boyunca karşılaştıkları başka kişiler, yaşadıkları olaylar ve şahit oldukları kişiliklerinin ve dünyevi görüşlerinin oluşmasına katkı yapmaktadır. Mustafa Kemal Atatürk içinde aynısı olmuştur. O Fransız Devriminin temel ilkelerinin (insan hakları, bağımsızlık, özgürlük, ulusallık) Avrupa'dan Asya'ya yayıldığı, yine Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışına tanıklık edebileceği tarihsel bir dönemeçte dünyaya gelmiştir. Fransa'da askeri eğitime katılması, Bulgaristan başkentinde ateşemiliter görevini üstlenmesi onun batıyı daha yakından tanınmasına vesile olmuş, Trablusgarp'ta batının sömürgeci yüzünü görmüş, Şam'daki günleri ile Balkan Harbi'nin kaybedilmesi İmparatorluğun sonunun geldiği düşüncesini onda uyandırmıştır. Bu süreç Mustafa Kemal Atatürk açısından ulusal değerleri ve çağdaş ilkeleri temel edinen yeni bir Türk devleti kurulması düşüncesine sevk etmiş ve onun düşünsel temelini oluşturmuştur (Turan, 2019:3-4). Atatürk'ün dünyaya geldiği çevre, çocukluğu, öğretmenleri, gençliği, okulları, görev yerleri ve yaşadığı olaylar ile okuduğu kitaplar onun düşünsel gelişiminde rol oynamış, etkilemiştir. Özellikle, fikinsel telakkileri ve Cumhuriyet inkılapları gençliğinde şahit olduğu ve yaşadığı birtakım olaylara dayanmaktadır²⁰¹.

Mustafa Kemal Atatürk'ün Anadolu'ya çıkarken temelde üç hedefi bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Millî Mücadeleyi kazanarak Türk yurdunu ve milletini kurtarmak, bağımsızlığını sağlamaktır. İkincisi, Millî Mücadele süresince edindiği tecrübe ve karşılaştığı olaylar sonucunda Millî bir devlet kurmaktır. Üçüncü hedefi ise, kuracağı devleti modern ve çağdaş bir devlet haline dönüştürmektir (Kodaman, 2006:7). Mustafa Kemal Atatürk ilk iki hedefini gerçekleştirdikten sonra çağdaş ve modern bir toplum ve devlet oluşturma amacını gerçekleştirme çalışmalarına girişmiştir.

İslâm dini birçok yönü ile dünyevi olanı düzenlemektedir. Ancak şartlar değiştikçe kuralların ve düzenin değişebileceği, şeriat hükümlerine tabi devletler tarafından genellikle ihmal edilmiştir. Bu durum birçok sorunu ve sıkıntıyı beraberinde getirmiştir. Atatürk, tarihte bunun birçok örneğinin olduğunu farkında olan ve idrak edebilen bir liderdir (Tanfer, 1999:45). Laiklik Atatürk tarafından çağın gereklerini ortaya koyan bir ilke olarak algılanmıştır. Bu gerekler millet bilinci, akla ve bilime dayanan toplumsal yapı ve devlet düzenidir. Ümmetçi yaklaşımla yönetilen bir devlet geleneğinden yetişen Atatürk, bu yaklaşımın dönemsel anlamda artık işe yaramadığına tanıklık etmiş, dönemde yeni ortaya çıkan dünya düzeninin ulus devletler üzerine inşa edildiğini idrak etmiştir.

Atatürk bahsi geçen çağa uyumu laiklikte görmüştür. O laikliği:

“Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi dini yoktur, Devlet idaresinde bütün kanunlar, nizamlar ilmin çağdaş medeniyete temin ettiği esas ve şekillere, dünya ihtiyaçlarına göre yapılır ve tatbik edilir. Din telakkisi vicdani olduğundan, Cumhuriyet, din

²⁰¹ Atatürk'ün fikri temellerinde yatan faktörler ve olaylar için bkz. Turan, Şerafettin. *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019.

fikirlerini devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutmayı, milletimizin çağdaş ilerlemesinde başlıca muvaffakiyet görür.” sözleriyle tanımlamıştır (Erdal, 2017:100).

Bu tanım Atatürk’ün bakışı ile dini siyasetten ayrı tutma, çağdaşlaşma ve ihtiyaçlara yönelik bir sistemin oluşturulması gerektiğini ortaya koymaktadır. Laiklik bir kesim tarafından dinsizlik veya din karşıtlığı olarak algılanmaktadır. Ancak Atatürk açısından din kurumu yüceltilmesi, siyasete alet edilmemesi gereken bir olgudur. Yine Atatürk’e göre İslâm dini şahıslar tarafından tam manası ile kavranamamış bir dindir. Bu hali ile Türk milleti dinini daha iyi öğrenmeli ve batıl inanışlardan sıyrılmalıdır. Bunun en güzel örneği Atatürk’ün 1923 yılında Fransız gazeteci Maurice Perno ile yaptığı röportajdır:

“-Şu hâlde yeni Türkiye’nin siyasetinde dine aykırı hiçbir temayül ve mahiyet olmayacak demek?

-Siyasetimiz dine aykırı olmak şöyle dursun, din bakımından eksik bile hissediyoruz.

-Zat-ı asilaneleri, düşündüklerini bendenize daha iyi izah buyururlar mı?

-Türk milleti daha dindardır, yani bütün sadeliği ile dindardır, demek istiyorum. Dinime, bizzat hakikate nasıl inanıyorsam, buna da öyle inanıyorum. Şuura muhalif, terakkîyeye engel hiçbir şey ihtiva etmiyor. Hâlbuki Türkiye’ye istiklalini veren bu Asya milleti içinde daha karışık, suni, batıl inanışlardan ibaret bir din daha vardır. Fakat bu cahiller, bu acizler sırası gelince aydınlanacaklardır.” (Ayhan, 20006-7).

Bu hali ile bakıldığında Atatürk İslâm dinini değil, İslâm dini üzerinden siyaset yapanlara, taassupları yüzünden çağdaşlaşmanın önüne geçen kurumlara, millileşmeye engel teşkil eden ümmetçilik anlayışına karşıdır. Atatürk’ü laikliğe sevk eden en büyük unsurlarda sözde dini temsil eden, cahil halkı sömüren kişiler ve kurumlardır. Bu doğrultudadır ki, medreseler, tekkeler, zaviyeler ve türbeler kapatılmış; Hilafet ve Şer-iyye Vekâleti kaldırılmıştır. Ancak devlet İslâm dininin karşısında durmamış, aksine dinin sömürülmesinin önüne geçilmesi amacıyla Diyanet İşleri Reisliği (Başkanlığı) kurulmuştur (Kodaman, 2006:7-8). Başka bir ifade ile Atatürk’ün laiklik politikasının temeli dinsizlik değildir, amacı İslâm’ı yıkmak değil, dini devletten ayırmak; siyasal, toplumsal ve kültürel alandan dini ve onun temsilcilerini çıkarmaktır (Dinç, 2008:8).

Özetle Atatürk, laikliği modernleşme ve çağdaşlaşma ile ulus devletin anahtarı olarak görmüştür. Bu doğrultuda toplumu çağdaş bir toplum seviyesine çıkarmak için laiklik temelli inkılaplar yapmış, neticede ise Türkiye Cumhuriyeti’ne özgü bir laiklik anlayışı ile din ve vicdan hürriyeti, devletin dininin olmaması, vatandaşlara eşit muamele anlayışı, akıl ve bilime önem verilmesi gibi amaçlar doğrultusunda hareket edilmiştir. Hukuki anlamda laikliği ortaya koymak gerekirse özetle beş temel prensibi vardır. Bunlar (Atalar, 2008:36-40);

“-Din ve vicdan hürriyeti,

-Resmî bir devlet dininin olmaması,

-Devletin din ve mezhep ayrımı yapmaksızın bütün vatandaşlara eşit yaklaşması, yani din ve mezhep ayrımı yapmaması,

-Devlet yönetiminin dini kurallara göre değil, akla ve bilime göre yürütülmesi ve devlet kurumlarının din kurumlarından ayrılmış olması,

-Eğitimin laik, akılcı ve çağdaş esaslara göre düzenlenmesidir.”

Atatürkçü laiklik anlayışının hukuki nitelikleri bunlardır ve bu niteliklerin hiçbiri görmezlikten gelinemez.

SONUÇ

Laiklik, bireylere karşı devletin din temelli ayırım yapmasının önünde her dine ve her dinden bireye eşit mesafeli olması gereği çağdaşlaşma ve modern bir devlet ile toplum olmanın gereği olarak görülmüştür. Bu hali ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, laikliğin hem devlet sistemi hem de toplumsal düzeyde benimsetilmesi için devrim hareketlerine girişmiştir. Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen devrimlerin birçoğunun temelinde laiklik ilkesi yatmaktadır. Başka bir ifade ile çağdaş, modern ve laik bir toplum ile devlet meydana getirme amacı, beraberinde laiklik temelli inkılapları meydana getirmiştir. Ancak laiklik ile sekülerizm ayırımı tam yapılamamış, dinin devletten tamamen ayrılmasının, vatandaşlara din ve vicdan hürriyetinin sağlanmasının ötesinde Şapka Kanunu, din adamları dışındakilerin sarık ve cübbe giymesinin yasaklanması ve yine Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun gibi uygulamalarla bireylerin yaşantılarına müdahale edecek yenilikler getirilmiştir. Bireylerin yaşamına yapılan müdahale laikliğin toplumsal hayata aşılması amacını içerse de sekülerizmi temsil edecek birer hal almıştır. Bu noktada ise tarihi olayları dönemine göre değerlendirme ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Cumhuriyet dönemi modernleşme hareketi yöneticilerden/iktidardan halka/tabana doğru uygulandığı için modern topluma dair uygulamaların benimsetilebilmesi bu tarz kanunların çıkarılarak vatandaşla modern toplum olmanın yollarının gösterilmesi saiki ile davranıldığı ortadadır.

Yine laikliğin bir gereği olarak din işlerinin devlet işlerinden ayrılması gerekirken; din, devletten tamamen ayrılmamış, Diyanet İşleri Başkanlığı vasıtasıyla devlet hiyerarşisinde yer alan bir olgu olarak kalmıştır. Bu durum Türkiye Cumhuriyeti'ne özgü bir laikliği ortaya çıkarmıştır.

Kaynakça

“1856 Kânûn-ı Esâsî”. <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1876-kânûn-i-esâsî/> adresinden erişilmiştir. E.T.:15.04.2020.

“1924 Anayasası”. <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm> adresinden erişilmiştir. E.T.:19.04.2020.

“Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun” (1934). <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/2879.pdf> adresinden erişilmiştir. E.T.:21.04.2020.

- “Halife”, (2019). *Türkçe Sözlük* (11 b., s. 1032). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- “Laiklik”, (1993). *Temel Britannica* (Cilt 11, s. 193-194). İstanbul: Ana Yayıncılık.
- “Laiklik”, (2019). *Türkçe Sözlük* (11 b., s. 1572). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- “Tanzimat Fermanı Günümüz Türkçesi ve İngilizcesi (Tarih Durağı)”.
https://www.academia.edu/30125761/Tanzimat_Fermanı_Günümüz_Türkçesi_ve_İngilizcesi_Tarih_Durağı adresinden erişilmiştir. E.T.:12.04.2020.
- Ahmad, F. (2019). *Modern Türkiye'nin Oluşumu* (17. b.). (Y. Alogan, Çev.) İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Akyıldız, A. (2010). Şer‘iyye ve Ekaf Vekâleti. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 39, s. 7-8). içinde İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık.
- Arsan, N. (Dü.). (2006). *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I (1919-1938) Türkiye Büyük Millet Meclisinde ve C. H. P Kurultaylarında* (5 b.). Ankara: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları.
- Arsan, N. (Dü.). (2006). *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II (1906 – 1938)* (5. b.). Ankara: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları.
- Atalar, M. (2008). Türk Çağdaşlaşmasının Temeli Laiklik. *38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi)-Din. I*, s. 29-42. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Atatürk, M. K. (2005). *Nutuk*. İstanbul: Cümle Yayıncılık.
- Avcı, C. (1998). Hilâfet. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 17, s. 539-546). içinde İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık.
- Aydemir, Ş. S. (2011). *Tek Adam Mustafa Kemal 1922-1938* (Cilt III). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ayhan, H. (2000). Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimine Genel Bir Bakış: Atatürk'ün İslâm Dini ve Din Eğitimi Hakkındaki Görüşleri. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*(18), 5-27.
- Başgil, A. F. (2007). *Din ve Lâiklik* (8. b.). İstanbul: Yağmur Yayınevi.
- Bilmez, N. (2018). Osmanlı Devleti'nde İnsan Hakları Alanında Yaşanan Dönüşüm Üzerine Bir Değerlendirme. *Social Science Development Journal*, 3(9), 146-156.
- Çalışkan, M. A. (2016, 09 04). *Laiklik ve Sekülerliğin Farkları*.
<https://www.stratejikortak.com/2016/09/laiklik-sekulerizm.html> adresinden erişilmiştir. E.T.:10.04.2020.
- Dikmen, İ. (2016). Türkiye’de Laiklik: Kim Kurdu, Kim Yıktı? *Gelenek*(131).
<https://gelenek.org/turkiyede-laiklik-kim-kurdu-kim-yikti/> adresinden erişilmiştir. E.T.:20.04.2020.
- Dinç, S. (2008). Atatürkçü Düşünce Sistemine Göre Lâiklik İlkesi. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 1-13.

- Dural, A. B. (2013). *Türk Modernleşmesinde Temel Tartışmalar*. İstanbul: Paradigma Akademi Yayınları.
- Ercan, S. (2011). Yerel Basına Göre İzmir'de 1930'lu Yıllarda Laiklik Uygulamaları. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XI(23), 35-56.
- Erdal, İ. (2017). Türk Modernleşme Sürecinde; İttihat ve Terakki'den Demokrat Partiye Siyasal Parti Programlarında Laiklik Anlayışı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(49), 97-107.
- Ertan, T. F. (2007). Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarında Laiklik. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*(39), 409-423.
- Fığlalı, E. R. (1997). Din ve Devlet İlişkileri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XIII(38), 581-611.
- Gülmez, N. (2006). (Vakit Gazetesine Göre) Saltanatın Kaldırılmasına Bazı Dünya Müslümanlarının Bakışı. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 22(64-65-66), 245-260. <https://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/64-65-66.-Say%c4%b1lar-Makaleler-245-260.pdf> adresinden erişilmiştir. E.T.:15.04.2020.
- Gümüş, M. (2008). Anayasal Meşruti Yönetime Medhal 1856 Islahat Fermanı'nın Tam Metin İncelemesi. *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi (Bilig)*, 48, 215-240.
- Kansu, M. M. (2019). *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber* (6. b., Cilt I). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kara, H. (2017). Tek Parti Dinemi Din Politikası (1923-1946). *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(19), 111-136.
- Kişi, Ş. S. (tarih yok). *Atatürk'ün Din Ve Laiklik Anlayışı*. <http://atailkuyg.ege.edu.tr/files/atailkuyg/icerik/ssevinckisi.pdf> adresinden erişilmiştir. E.T.:20.04.2020.
- Kodaman, B. (2006). atatürk ve Laiklik (Devlet-din-Toplum). *SDÜ Fe11-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*(14), 1-10.
- Kurşuncu, T. (2018). Köy Enstitüleri Projesi ve Bir Örneklem Olarak Pazarören Köy Enstitüsü. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Aksaray: Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Mertcan, H. (2008). Karşılaştırmalı Olarak Türkiye'de Laiklik. 38. *ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi)-Din. I*, s. 305-328. Ankara: Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Mumcu, A. (1985). Cumhuriyetin İlk dönemlerinde Lâiklik. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, I(2), 513-526.
- Öcal, M. (2008). Türkiye'de Din Eğitimi Tarihi Literatürü. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 6(12), 399-430.
- Özkul, F. (2014). Anayasalarımızda Laiklik İlkesi. *Ankara Barosu Dergisi*(4), 271-310.
- Panislamizm. (2019). *Türkçe Sözlük, 11*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Sekülerizm. (2019). *Türkçe Sözlük, 11*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tanfer, M. V. (1999). Atatürk'ün Din ve Lâiklik Anlayışı. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 15(43), 41-52.

Turan, R., Safran, M., Hayta, N., Şahin, M., Çakmak, M. A., & Dönmez, C. (2008). *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi* (14 b.). Ankara: Gazi Kitabevi.

Turan, Ş. (2019). *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünceler, Kitaplar* (8 b.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Türköne, M. (1994). *Modernleşme Laiklik ve Demokrasi*. Ankara: Ark Yayınevi.

Zürcher, E. J. (2000). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* (7 b.). (Y. S. Gönen, Çev.) İstanbul: İletişim Yayıncılık.